

Sint-Janslied

JAN ROELOF
VAN DEN BRINK

6.
VII

SINT-JANSLIED

zestien aquarellen door
JAN ROELOF VAN DEN BRINK

tentoongesteld
van 21 juni t.e.m. 3 augustus 1980
in het
Singer Museum te Laren (N.H.)

aan de nagedachtenis
van Daniëlle

*Bij het schrijven van deze toelichting op mijn geschilderd
Sint-Janslied ontving ik de medewerking van velen.*

*In dit verband gaat mijn dank meer in het bijzonder uit naar de
historicus Dr. A.C.J. de Vrankrijker en de kenner van de Larense
geschiedenis Gerard Koekkoek. Voorts naar de kunsthistorici
Prof. dr. J.G. van Gelder en Dr. Elisabeth Dhanens (België).*

*Tenslotte dank ik de leiding van het Singer museum en allen
die hun medewerking verleenden aan het tot stand komen van
deze publikatie.*

Hilversum, juni 1980

J.R.M. v.d. B.

De Sint-Jansviering in het Gooise dorp Laren is eeuwenoud. Een levend stuk christelijke traditie. Haar geestelijke wortels reiken tot in het vóór-christelijk jodendom. Zij raken het grensvlak tussen antieke beschaving en christendom; en de zonnecultus van mijn saksische voorouders die de Gooise heide bewoonden.

Centraal is een hoog gelegen stuk grond, een zanderig, leemhoudend, brok Gooise aarde. Een plek - niet groter dan enkele hectaren - waar Laarders, zolang er Laarders zijn, hun doden begraven: het Sint-Janskerkhof. Een gewijde plaats waar, vanuit een grijs verleden, hemel en aarde samenkomen.

De samenhangende reeks van zestien aquarellen die ik Sint-Janslied heb genoemd, ontstond in de zomer van 1979 als reactie op een tragisch bericht dat mijn vrouw en ik kort te voren ontvingen. Zij kwamen voort uit de behoefte terug te grijpen op fundamentele waarden uit mijn jeugd. Vijftien hebben betrekking op de Sint-Jansprocessie in Laren. De zestiende werd toegevoegd in september, na een bezoek aan Avignon, de stad die door de Galliërs werd gesticht en kort voor onze jaartelling door de Romeinen veroverd. In de christelijke tijd werd Avignon toegewijd aan Sint-Jan de Doper. Ik zag er de 'Chapel Saint Jean' in het 'Palais des Papes'. Deze aquarel brengt de doop van Christus in beeld en vormt het sluitstuk van de reeks.

Van de twaalfde eeuw af is Johannes de Doper de patroonheilige van de saksische dorpsgemeenschap Laren. Het is begrijpelijk, dat de Laarders zich door de eeuwen heen sterk tot hun kerkpatroon aangetrokken voelden. En dat niet alleen omdat hij de voorloper en wegbereider was van de Heer; een man van zelfverloochening, 'waardig boven alle heilige mannen geëerd, geloofd en geprezen te worden', zoals het oude gebed van de Larense Sint-Jansbroederschap, in navolging van Christus zelf, zegt. Want deze zei: 'Onder die uit vrouwen geboren zijn, is niemand groter dan Johannes.'¹

De Laarders zagen in de woestijnbewoner die tweeduizend jaar geleden leefde ook de man die in zijn sobere leefwijze dicht bij hen stond. Sint-Jan was de zes maanden oudere neef van Jezus; de zoon van de joodse priester Zakarias en Elizabeth, de nicht van Maria, de Moeder Gods. Hij was een ruige, voor zichzelf en anderen harde jongeman, die geen materiële eisen aan het leven stelde.

¹ Lukas 7 : 28. *Het nieuwe testament van onze Heer Jezus Christus, Katholieke Bijbelstichting, Sint Willibrord, Buxtelt.*

Hij trok zich al vroeg terug in de woestijn en leefde daar 'gekleed in kemelhaar met een leren gordel om zijn lendenen'¹ van het weinige dat de woestijn te bieden heeft: 'hij at sprinkhanen en wilde honing'².

De jeugdige Johannes had in zijn vreemde kledij niet alleen het uiterlijk van wat wij vandaag een 'hippie' zouden noemen, maar hij was in zekere zin ook een 'provo'. Niet een 'provo' van de welvaartsstaat, bevolkt door mensen uit het 'ik-tijdperk'; mensen die vooral met zichzelf bezig zijn en wier radicalisme vaak voortvloeit uit onvrede met (en onzekerheid over) zichzelf. En vooral: uit een grote eenzaamheid! Van dit radicalisme zegt Christopher Lasch dat het 'served for many of those who embraced it for personal rather than political reasons, not as a substitute religion but as a form of therapy. Radical politics filled empty lives, provided a sense of meaning and purpose'³.

Johannes de Doper was een provo van een geheel andere soort; met een naar buiten gekeerde mentaliteit en een heel zuivere, zichzelf wegcijferende, instelling. Zijn radicalisme was geen zelftherapie en nog minder een 'substitute religion' maar authentieke religiositeit.

Hij nam - zoals alle provo's - geen blad voor de mond. Tot de mensen - vermoedelijk meest nieuwsgierigen - die naar hem kwamen luisteren zei hij: 'Addergebroed, wie heeft U voorgespiegeld dat ge de dreigende toorn kunt ontvluchten? Brengt dus vruchten voort die passen bij bekering...'⁴. En verder: 'Reeds ligt de bijl aan de wortel van de bomen. Elke boom die geen goede vrucht draagt, wordt omgekapt en in het vuur geworpen'⁵: radicalisme van de zuiverste soort!

De jonge provo was het tegendeel van een mooiprater. Zo verweet hij Herodes Antipas, de tetrarch⁶ van Galilea en Pirea, zijn samenleven met Herodias, de vrouw van zijn broer Philippus. Hij moest dit met de dood bekopen. Op jeugdige leeftijd werd hij, op aandringen van Herodias en haar dochter - de dansende Salome - onthoofd.

¹ *Markus 1 : 6, idem.*

² *Markus 1 : 6, idem.*

³ *Christopher Lasch, The culture of Narcissism, New York 1979, blz 33.*

⁴ *Lukas 3 : 7, 8, idem.*

⁵ *Lukas 3 : 9, idem.*

⁶ *Een tetrarch of viervorst is een vorst die een vierde deel van een land bestuurt. Herodes Antipas was één van de zonen van Herodes de Grote.*

Johannes de Doper is de eerste heilige eremiet van de christenheid (Gr. eremos = woestijn). Daaraan herinnert het altaarstuk dat Jan en Hubert van Eyck in 1432 voltooiden. Dit meesterwerk is het machtige openingsaccoord van de noord-europese schilderkunst en staat opgesteld in de Sint Baaf in Gent; een kerk die ten tijde van het ontstaan van het schilderij aan Sint-Jan de Doper en Sint-Jan de Evangelist was toegewijd¹. Trouwens, evenals Avignon en andere in de vroege middeleeuwen belangrijke steden (o.a. Amiens, Breslau, Florence, Frankfort, Genua, Lübeck, Leipzig en Lyon), was ook Gent onder bescherming van Sint-Jan de Doper gesteld. Zowel op de binnen- als buitenzijde van het veelluik staat Johannes de Doper in groot formaat afgebeeld. Aan de binnenzijde: schuin boven de stoet van eremieten.

In de ikonografie van de middeleeuwen wordt Sint-Jan de Doper vaak met een lam voorgesteld. Dit houdt verband met het getuigenis van Sint-Jan de Evangelist: 'De volgende dag zag hij '(Johannes de Doper)' Jezus naar zich toekomen en zei: Zie het Lam Gods dat de zonden van de wereld wegneemt'². Ook het Sint-Jansbeeld dat nu op het Sint-Janskerkhof staat en afkomstig is uit de nis in de gevel van het kerkje aan de Brink, dat in de jaren twintig werd afgebroken, heeft een lam aan de voeten liggen.

Johannes de Doper leefde als eremiet niet slechts in de eenzaamheid, maar ook in de vrije natuur. Die natuur had weinig te bieden en liet zich haar vruchten maar moeilijk ontwringen. Een heilige als Johannes de Doper - met een Lam als attribuut - was een man die de Laarders zich goed konden voorstellen: zij voelden zich tot hem aangetrokken.

Op de zandgronden rond het dorp Laren - in de Eng - was het slecht boeren. Het weiden van vee op de 'gemene weiden' - de meenten - aan de wat vruchtbaarder noordelijke en noord-westelijke rand van het Gooi, was een welkome aanvulling op de mageren inkomsten. Evenzo de schapenteelt en de weverij. Dag in dag uit werden de schapen - langs de driften - van de boerderijen in het dorp naar de open weiden gedreven. Onder de hoede van een herder graasden zij de heide af; ook die heide was in gemeenschappelijk gebruik (en later gemeenschappelijk bezit).

¹ Leo van Puyvelde, *La peinture flamande au siècle des van Eyck, Paris, Bruxelles, New York, Amsterdam, Londres, 1953, blz. 75.*

² *Johannes 1 : 29, idem.*

Voor al het leven van de Gooise herders moet eeuwenlang een kluizenaarachtig, simpel en meditatief bestaan zijn geweest. Nog zie ik de laatste 'echte' Larense schaapherder voor mij. Lammert Herder was zijn naam. Hij droeg ringetjes in de oren, maar was bepaald geen popzanger. Wanneer Lammert - rondzwervend met zijn kudde op de heide tussen de zuidrand van het dorp, het Waschmeer (een ven waarin de schapen, vóór het scheren, gewassen werden) en het Sint Janskerkhof - een levende ziel ontmoette, had hij kennelijk behoefte aan een gesprek. Als jongens, spelend op de hei, luisterden wij - onder het geblaat van de kudde - naar zijn monotoon relaas. Terwijl hij af en toe een kluitje aarde naar een eigenzinnig schaap keilde en zijn pruimtabak uitspuwde, was zijn hond druk in de weer om de kudde bij elkaar te houden.

Op de plaats waar de boerderij en schaapskooi van Lammert (en zijn zuster en broer) eertijds stonden, werd na de oorlog een kerk gebouwd. Terecht werd zij 'De Goede Herder' genoemd.

Het Sint-Jansfeest werd tot na de tweede wereldoorlog in Laren op de dag zelf gevierd: 24 juni. Bijna veertienhonderd jaar lang - tot kort vóór de eerste wereldoorlog - was in de hele kerk van Rome de 24e juni trouwens een zondag geweest. Toen met de welvaart de materiële zorgen ons meer en meer in beslag gingen nemen en Laren een steeds gemengder bevolking kreeg, verplaatsten de Laarders de viering van het Sint-Jansfeest naar de zondag die het dichtst bij Sint-Jan ligt: wij konden in onze 'affluent society' geen weekse dag meer missen!

De reeks aquarellen is niet bedoeld als geschiedschrijving in beeld, althans niet van de zichtbare werkelijkheid. Zij wil een andere werkelijkheid zichtbaar maken: de gevoelswereld van waaruit de autochtone Laarders het Sint-Jansfeest gelovig beleven als een waardevolle, hen diep rakende werkelijkheid; een werkelijkheid met een bovenzinnelijke kern. Ook wil zij - tezamen met deze toelichting - de zin van het Sint-Jansfeest verduidelijken voor de vele bewoners van Laren en het Gooi die hun wortels niet in deze streken hebben of vreemd staan tegenover het christelijk erfgoed.

Het is riskant te proberen de indrukken die ik vooral in mijn jonge jaren op Sint-Jansdag sterk voelde, te verbeelden. Het gevaar bestaat te vervallen in geschilderde geschiedschrijving van een stuk Gooise folklore. Zo iets wordt al gauw vervelend en is hoogstens van belang voor de direct betrokkenen. Anderzijds is het noodzakelijk, dat niet alleen de schilder, maar ook de toeschouwer het geschilderde verstaat en kan beleven. Daar zijn concrete

aangrijpingspunten voor nodig; herkenbare vormen en kleuren, die ook voor de toeschouwer het geschilderde 'leesbaar' maken. Ik heb mij al balancerend in dit gebied van de uitbeelding van een andere werkelijkheid gewaagd; door een vrijmoedig spel met het zichtbare.

Wanneer ik mij verdiep in de gevoelens die de processiegangers bezielde, dan stuit ik op een complex geheel. Er is sprake van edele en minder edele motieven, van waardevolle en minder waardevolle gevoelens. Tot de laatste behoort een zeker geloofsfanatisme, dat kan ontaarden in een soort godsdienstig exhibitionisme dat het normale geloofsgetuigenis op hinderlijke wijze overschrijdt. In de jaren van het 'rijke roomse leven', vóór de tweede wereldoorlog, ontwikkelden deze negatieve gevoelens zich soms tot een soort triomfalisme, dat de diepere kern van het Sint-Jansfeest dreigde te overwoekeren. Een op zichzelf begrijpelijke echo van de emancipatie der katholieken in de tweede helft van de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw. Een reflex ook van de uitgroei van het katholieke volksdeel tot een politiek machtsblok, zoals dat tot in de jaren vijftig bestond. Een wat naïef triomfalisme overigens, dat meer in de hoofden van sommige processiegangers leefde, dan dat het op 'andersdenkenden' veel indruk maakte. Voor velen van hen zal de processie niet veel meer zijn geweest dan een wat vreemde stoet van simpele, min of meer achterlijke, mensen voor wie de tijd is blijven stilstaan.

Evenwel, deze negatieve gevoelens en motieven zijn voor de meeste processiegangers - en zeker voor de autochtone Laarders - niet veel meer dan randverschijnselen; ook al zijn juist die Laarders trots op hun processie. Wat hen eeuwenlang, al naar de gunst der tijden in de schemering of 's nachts - alleen of in groepjes -, danwel in feestelijke processie in het volle daglicht, in beweging bracht, is m.i. van grote waarde: een diep geloof als basis van een feestelijk beleefd gevoel van verbondenheid en saamhorigheid van levenden en doden; een 'gemeenschap der heiligen' die - terwijl men optrekt naar de Sint-Janshoogte en neerzit op de graven van voorgaande geslachten - als een levende werkelijkheid wordt ervaren.

Eeuwenlang zijn christenen uit Laren en de omliggende Gooise dorpen, koppig vasthoudend aan het geloof, de gebruiken en riten der vaders, op het feest van Sint-Jan de Doper uitgezwermd als bijen op een vroege zomerdag en opgetrokken naar het Sint-Janskerkhof. Wanneer de zon zijn hoogste stand bereikte, de oogst stond te rijpen en de natuur haar - zelfs op de schrale Gooise zandgrond - rijke zomerkleed droeg, kwamen zij massaal in beweging. Op die hoge plek hebben de Laarders, vanaf de twaalfde eeuw, hun doden begraven en kwamen zij op 24 juni feestelijk bijeen. Als sacrale plaats is zij waarschijnlijk

veel ouder en verliest zij zich in de nevelen van de voor-christelijke tijd. Die oude hoogte van Sint-Jan is een plaats waaraan 'sedert onheuglijke tijden - eeuwen verder terug dan het kritisch oog van de nuchtere wetenschapsman kan reiken - bijzondere godsdienstige betekenis werd gehecht. Wie die plaats betreedt, begeeft zich op een sinds eeuwen gewijde grond', zo merkt mijn neef, de historicus Dr A.C.J. de Vrankrijker op in een in 1952, samen met de dichter Gabriel Smit, geschreven boekwerkje over Sint-Jan.

Sedert het verschijnen van dit geschrift is er op geestelijk-godsdienstig gebied, m.n. in Nederland, veel gebeurd. Meer dan in een lange reeks voorafgaande decennia. Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965), dat door paus Johannes XXIII werd uitgeschreven, deed een storm door de Moederkerk gaan. Sedert het Concilie van Trente, dat - met onderbrekingen - tussen 1545 en 1563 gedurende een vijftal jaren werd gehouden, had deze - vier eeuwen lang - een weliswaar duidelijk herkenbaar, maar vrijwel onveranderd en daardoor verstand gezicht getoond. Paus Johannes bracht de kerk in beweging. Tegen het eind van de 'hot sixties' begon die beweging, speciaal in ons land, hier en daar uit de hand te lopen. Vierhonderd jaar na de eerste, stak in de lage landen een tweede - thans geweldloze - 'beeldenstorm' op. Hij deed veel kerkelijke zaken van een soms aandoenlijke lelijkheid naar de brocanteurs verhuizen. Maar ook werden de kerken leger; niet alleen wat hun aankleding, maar ook wat het aantal bezoekers betreft.

De Larense Sint-Jansprocessie kreeg het zwaar te verduren: het geestelijk klimaat van de jaren zestig was haar slecht gezind. Vooral van buiten gekomen parochianen meenden, dat de aloude Sint-Jansviering uit de tijd was. Er werd in 1965 en volgende jaren geëxperimenteerd met nieuwe vormen. Zonder veel succes, doordat men te weinig van het wezen van de oude processie uitging. Zo werd in één van die jaren de processie voor jeugdige deelnemers als 'discussietocht' opgezet; in de trant van de Pax-Christi voettochten. Het experiment slaagde niet. Vanaf 1968 werd het Larense Sint-Jansfeest weer op traditionele wijze gevierd. Maar ook de materiële roes waarin de welvaartsstaat zich tot 'consumptiemaatschappij' ontwikkelde, vormde (en vormt) een bedreiging van de oude en eerbiedwaardige uiting van diep geworteld gemeenschapsleven die de Larense Sint-Jansprocessie in wezen is. Met vele oude gebruiken en riten dreigde zij in de jaren zestig te gronde te gaan.

De autochtone Laarders, die het feest van Sint-Jan als een ver liet het hele jaar door in de oren horen klinken, lieten zich hun erfgoed echter niet ontnemen. Terecht! Ons leven is reeds lang arm, te arm, aan uitingen van gemeenschapsleven

die over de maatschappelijke geledingen en klassetegenstellingen heenreiken. Juist in ons land, met zijn in sociale wetgeving en maatschappelijke structuren vastgelegde solidariteit, zijn dergelijke uitingen veel te schaars; in het bijzonder in de provincies boven de grote rivieren.

De versobering van de Sint-Jansviering in de jaren zestig had overigens ook een goede kant. De processie was teveel een spectaculaire en daardoor te demonstratieve geestelijke optocht geworden; en tevens - ontluisterend - een romantisch, folkloristisch kijkspel voor veel mensen langs de weg die geen besef hadden van de geestelijke achtergrond. De vereenvoudiging verminderde haar aantrekkingskracht op toeschouwers en toeristen. Dat was winst; daardoor keerde zij terug naar haar oorsprong: een - gezamenlijk optrekkend - feestelijk beleefde geestelijke verbondenheid van levenden en doden rond de schutspatroon, Sint-Jan.

De Sint-Jansprocessie heeft in het schildersdorp Laren betrekkelijk weinig kunstenaars tot scheppend werk geïnspireerd. Hun geestelijke leefwereld lag te ver af van het godsdienstig klimaat waarin de oude Laarders hun Sint-Jansfeest vierden. Een van de uitzonderingen is de schilder S.C. Bosch Reitz. Omstreeks 1895 schilderde hij een drieluik gewijd aan de Sint-Jansprocessie. De 'Mannen in de Sint-Jansprocessie' op het rechter zijluik ademen dezelfde geest van religieuze aandacht en onverzettelijkheid als de leden van de Jeruzalembroederschap - een groep Haarlemse Jeruzalemvvaarders - die Jan van Scorel in 1528 schilderde. Het werk van Bosch Reitz vormt een waardevolle herinnering aan de oude Sint-Jansprocessie.

Als geboren en getogen erfgooiër en Laarder, opgegroeid in de schaduw van Sint-Jan, had ik behoefte een poging te wagen iets van de onzichtbare werkelijkheid van het oude Sint-Jansfeest, zoals ik dat in mijn jeugd beleefde en op begenadigde momenten nog ervaar, zichtbaar te maken.

Historisch commentaar bij de reeks aquarellen als geheel.¹

De oudste kerk in het Gooi werd in de Karolingische tijd in Naarden gebouwd (vóór 900). Naarden lag toen niet ver van het huidige Oud-Naarden. De stad werd in 1350 door de Hoekszen verwoest; de fundamenten werden, als gevolg van kustafbrokkeling, door de zich naar het Zuiden uitbreidende Zuiderzee verzwolgen. Zij liggen thans op de bodem van het Gooimeer.

De kerk van Naarden behoorde vanaf 968 aan de Abdij van Sankt Veith in Elten, die door graaf Wichman was gebouwd ten behoeve van zijn dochter Luitgarde. Het Gooi (Nardingerland) maakte deel uit van de bezittingen van de abdij. De Naardense kerk werd, naar de patroonheilige van dit nonnenklooster, Sint Vituskerk genoemd; de parochie omvatte het gehele Gooi.

Het kapittel van Sint-Jan - één van de z.g. stadskapittels van het Bisdom Utrecht - verwierf zich in de 11e eeuw bezittingen in het Gooi. Utrecht was in die tijd de belangrijkste stad in de Noordelijke Nederlanden. Het kapittel was een uit kanunniken bestaand kollege, dat - onder voorzitterschap van een proosd - een deel van het bisdom bestuurd en de eigendommen van de kapittelkerk beheerde. De Janskerk en het Janskerkhof herinneren in de hedendaagse stad Utrecht nog steeds aan dit kapittel van weleer.

De Gooise bezittingen van de kapittelkerk strekten zich uit over de grens van de huidige provincie Utrecht tot het Sint-Janskerkhof dat bijna halverwege tussen Laren en Hilversum ligt. Het Gooi was in die tijd veel zwaarder bebost dan thans en daardoor moeilijk doordringbaar; het Gooise bezit van het kapittel bestond o.a. uit de bossen van de Vuursche.

De plek waar het Sint-Janskerkhof ligt was kaal en onvruchtbaar door zijn sterk grindhoudende bodem en hoge ligging. Het is niet onmogelijk, dat het kapittel er al in het begin van de 12e eeuw een kapel bouwde. Aangenomen mag worden dat er rond twaalfhonderd een parochiekerk werd gesticht: de eerste in het Gooi buiten de stad Naarden.

¹ *De feitelijke gegevens die betrekking hebben op de Gooise geschiedenis werden voor een belangrijk deel ontleend aan de hiervoor genoemde studie van Dr A.C.J. de Vrankrijker en Gabriel Smit. Gegevens, de geschiedenis van Laren betreffend, ontving ik o.a. van Gerard Koekkoek.*

Zij zal hoogstens een paar honderd, vrij verspreid wonende, parochianen hebben geteld. In tegenstelling tot de naar Sankt Veith genoemde Sint Vituskerken die in de volgende eeuwen in de andere Gooise dorpen verzezen, werd de Larense kerk naar de beschermheilige van het kapittel, Sint-Jan de Doper, genoemd.

Het geboortefeest van Sint-Jan de Doper was in de middeleeuwen een groot feest, vergelijkbaar met kerstmis, het geboortefeest van de Heer, dat evenals het Sint-Jansfeest in de vierde eeuw in zwang kwam. Beide waren een kerstening van de oude heidense zonnefeesten die op de kortste en langste dag werden gevierd. Door Sint-Jan (24 juni) - op bijbelse grondslag - zes maanden vóór Kerstmis in de liturgische kalender te plaatsen, viel het nagenoeg samen met de langste dag. Veel gebruiken uit de voor-christelijke tijd leefden dan ook in de middeleeuwse Sint-Jansviering voort, vooral op het platteland: b.v. het ontsteken van Sint-Jansvuren. Het is aannemelijk dat de hoogte van Sint-Jan in Laren al in de voor-christelijke tijd een plaats was waar het Midzomerfeest werd gevierd. En het is eveneens voor de hand liggend dat in en rondom de eerste Sint-Janskerk het feest van de Doper op 24 juni werd gevierd op een wijze als in de middeleeuwen gebruikelijk was. Het is dan ook niet onmogelijk dat al in die tijd op Sint-Jansdag een ommegang langs de akkers werd gehouden om zegen over het gewas af te smeken.

In 1521 werd de nog heden bestaande laat-gotische Sint-Janskerk in de kom van het dorp Laren (op de hoek van de Naarderstraat en Achter de Toren) in gebruik genomen. Dat gebeurde op 17 september, het feest van Sint Lambertus, de patroon van de wevers. Het is denkbaar dat men al in die tijd op Sint-Jansdag vanuit de kerk in het dorp optrok naar het meer dan drie eeuwen oudere kerkje op de hoogte. De Laarders waren daar n.l. hun doden blijven begraven aangezien er onvoldoende ruimte was rond de kerk in het dorp.

Tegen 1580 deden de gevolgen van de kerkhervorming zich ook in het Gooi gevoelen. De hervormden namen het bewind over dit gewest in handen. De kerk in het dorp werd aan de oude eredienst onttrokken hoewel de Laarders niet overgingen tot de nieuwe leer. Al in 1581 gaven de Staten van Holland opdracht de kerk op de hoogte van Sint-Jan af te breken. Maar er werd door de Laarders verzet gepleegd, vijf jaar lang. Op 24 juni 1586 (Sint-Jansdag!) gaven de Staten andermaal opdracht de kerk af te breken aangezien 'aldaer groote superstitie alsnoch wordt gepleecht'. Dit betekende het einde van de bijna vierhonderd jaar oude kerk. Gedurende de volgende twee eeuwen bleef het de Laarders verboden ter bedevaart naar de hoogte van Sint-Jan te trekken.

Uit getuigenissen blijkt echter, dat zij als koppige erfgooiers aan hun oude gebruik vasthielden. Al moesten zij hun bedevaart, alleen of in kleine groepjes, vaak in de schemering of 's nachts houden.

Naarmate de Franse tijd naderde werd de godsdienstvrijheid groter. In 1760 kregen de Laarders - tegen betaling - toestemming aan de huidige Smeekweg een schuurkerk te bouwen, waaraan de nog steeds bestaande boerderij-pastorie herinnert. Na 1800 ontwikkelden de op 24 juni heimelijk gehouden bedetochten zich tot een min of meer georganiseerde openbare processie; vanuit de schuurkerk trokken de gelovigen gezamenlijk op, langs de akkers van de Eng, naar het Sint-Janskerkhof.

In 1805 werd bij breve van Paus Pius VII de Larense Sint-Jansbroederschap opgericht, een geestelijke vereniging die blijkens de eerste ledenlijst van 1806 meer dan tweehonderd leden telde. Zij was o.a. met de organisatie van de processie belast. De eerste broedermeesters waren Lambertus Lambertze Majoor en Joannes van den Brink. Op de ledenlijst telde ik veertien Majoor en tien Van den Brinks! 'De belangrijkste stuwkracht was de burgemeester van het dorp, Jan van den Brink Tz. Van hem getuigt het archiefboek der parochie Laren bij zijn dood in 1862: Aan zijn invloed is het te danken dat de processie op Sint-Jansdag nu niet meer des nachts gelijk ten tijde van onrust enz. maar op den dag wordt gehouden.'¹ Openbare godsdiensttoefening buiten gebouwen en besloten plaatsen werd eerst in 1848 grondwettelijk toegestaan; uitsluitend op plaatsen 'waar zij thans naar de wetten en reglementen is toegelaten'. In 1822 had zo'n toelating plaatsgevonden bij Ministerieel Besluit voor die gemeenten waar een processie 'zonder interruptie altijd heeft plaats gehad'. Laren wordt in dit besluit, als enige plaats in het noordelijk deel van het Koninkrijk, met name genoemd.

In de loop van de 19e eeuw ontstond de plechtige bedetocht zoals wij haar vandaag nog kennen en die ik heb willen bezingen in mijn geschilderd Sint-Janslied.

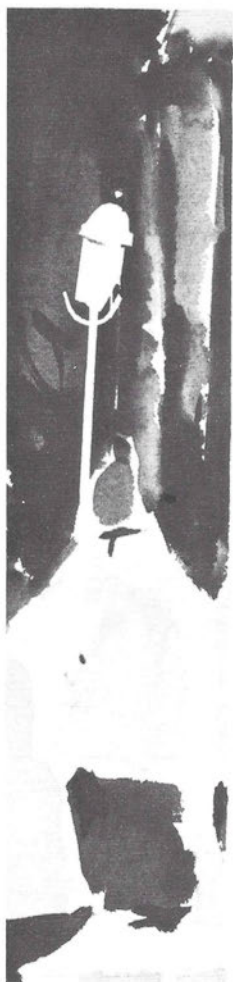
¹ Dr. A. C. J. de Vrankrijker, met medewerking van Gabriel Smit: *Sint-Jan, de Sint-Jansprocessie van Laren in het Gooi, de ontwikkeling van Sint-Jansfeest tot Sacramentsprocessie, Broederschap van Sint-Jan, Laren - MCMLII, blz. 76.*

1. (I) Sint Jansklokken, aquarel, 14 juli 1979

Historisch commentaar: vanaf de negende eeuw werden kerkklokken algemeen gebruikt om de gelovigen samen te roepen en de eredienst op te luisteren. Op een van de oudste ons bekende kaarten van het Gooi staat het kerkje op de hoogte van Sint-Jan uit ca. 1200 afgebeeld; het heeft een kruisvorm met een klokketorentje op de viering. Ook de kerk in het dorp uit 1521 is voorzien van een klokketoren. Na 1580 zwegen de klokken op Sint-Jansdag gedurende meer dan twee eeuwen; tijdens de bedevaarten in de schuilkerkperiode werd uiteraard geen klok geluid. Eerst in 1882 werd het z.g. Waterstaatskerkje aan de Brink voorzien van een bescheiden klokketoren. Er werd echter al eerder weer een klok geluid tijdens het trekken van de processie. De toren van de kerk uit 1521 - welke kerk vanaf het eind van de zestiende eeuw voor de hervormde eredienst wordt gebruikt - werd in de Franse tijd tot militair objekt verklaard en eigendom van de gemeente Laren. Tijdens het trekken van de processie wordt sinds 1806 (het jaar waarin de Sint-Jansbroederschap haar activiteiten begon) deze klok geluid. Toen dit besluit werd genomen was van oecumene nog geen sprake. Ik houd het niet voor onmogelijk, dat de overwegingen die de Larense gemeenteraad destijds tot dit besluit aanleiding hebben gegeven - in het Laren uit die dagen, met zijn zeer overwegend katholieke bevolking - enkele minder fraaie trekjes vertoonden. Mocht dit zo zijn, dan stel ik voor dit de oude Laarders - na meer dan twee eeuwen zwijgende Sint-Jansklokken - te vergeven en met de mantel der oecumene te bedekken.

Als motief voor deze aquarel nam ik de gevelpartij en torens van de huidige Sint-Janskerk. Zij werd onder pastoor Th. W. Hendriks in de 'gouden jaren twintig' van deze eeuw gebouwd. Er werd in het snel groeiende dorp in die na-oorlogstijd goed geld verdiend en de Laarders hadden veel voor hun kerk over. In 1925 werd deze ruime processiekerk in gebruik genomen; in 1937 kreeg zij bij pauselijk besluit de titel van 'basilica minor'. Aan de vooravond van Sint-Jan, tijdens het uittrekken van de processie en gedurende de terugkeer door de kom van het dorp, worden de Sint-Jansklokken geluid. In april 1943 werden zij, door een daartoe in één van de torens aangebracht gat, door de Duitsers weggehaald en omgesmolten tot wapentuig. Na de bevrijding werden vier nieuwe klokken in de torens gehangen.

2. (II) In de naam van de Vader, en de Zoon, en de Heilige Geest; kruis- en lichtdragers, aquarel, 12 juli 1979

Historisch commentaar: vanaf de eerste eeuwen van onze jaartelling hebben christenen het kruisteken gemaakt. En vanaf de vierde eeuw heeft het teken van het kruis een vaste plaats in de christelijke ikonografie. Het kruisteken markeert o.a. het begin en het einde van liturgische plechtigheden. Het is niet alleen een piëteitvolle herinnering aan de kruisdood van de Verlosser, maar ook een verwijzing naar de Drievuldigheid, de Drie-ene God: het centrale mysterie van het christelijke geloof. God de Vader - de voor de mens onkenbare en onbereikbare, beginsel van al het bestaande - wordt kenbaar en bereikbaar doordat zijn Geest zich openbaart in de God-mens, Jezus van Nazareth.

Het teken van het kruis symboliseert daardoor niet alleen Jezus' kruisdood maar tevens de presentie van de Geest Gods in deze wereld in de persoon van de God-mens, Jezus Christus; een presentie die wordt voortgezet in de door de Heer zelf ingestelde Eucharistie.

Vanaf de tijd dat de processie zich vrij kon bewegen en ontplooien, ging een kruisdrager voorop. Later geflankeerd door lichtdragers; allen gekleed in toog en superplie¹.

¹ De toog is een tot op de voeten reikend kleeid dat uit de toga - het overkleed van de romeinse burger - is voortgekomen. De superplie (lat. superpelliceum) is een betrekkelijk kort, ruim vallend, wit liturgisch kleeid met wijde mouwen, dat oudtijds gedurende de winter - in de onverwarmde kerken - over een pels werd gedragen tijdens de lange koordiensten.

3. (III) Dit is de dag die de Heer heeft gemaakt, laat ons daarop juichen en ons verblijden (Psalm 117): het oude Sint-Janskerkje aan de Brink, aquarel, 28 juni 1979

Historisch commentaar: de titel van deze aquarel is ontleend aan Psalm 117. De woorden staan geschilderd op de ereboog 'van het Zevenend' en geven het feestelijk gevoel weer, dat veel Laarders op Sint-Jansdag bezielt. Het hele dorp is dan als het ware in bruiloftskleed.

Tijmen Bakker, een markante dorpsfiguur uit mijn jeugd, beter bekend als Tijmen de koster, was een filosofisch ingesteld man. Op mooie zomeravonden zat hij met opgetrokken knieën, zijn pijp rokend, weggedoken in een hoek van de voor normaal gebruik te koude en te diepe, stenen, Van Wulfenbank. Van hem was in 1891 het denkbeeld afkomstig de processieweg met gekleurde houtwolslingers te versieren. Hij had deze idee opgedaan in de Duitse bedevaartplaats Kevelaar. In mijn jeugd werd de houtwol in de verfketels van het familiebedrijf - een weverij aan het Zevenend - geleverd. Er ontstonden een soort 'king-size'-bruiloftssliders. De slingers van geurend dennegroen waren stellig mooier, maar in mijn herinnering zie ik de houtwolslingers bij het oude kerkje aan de Brink als symbolen van een bruiloftsfeest waaraan het hele dorp deelnam.

4 (III, 2) Dit is de dag die de Heer heeft gemaakt, laat ons daarop juichen en ons verblijden (Psalm 117): het oude Sint-Janskerkje aan de Brink (2), aquarel, 23 juli 1979

Historisch commentaar: aan de zuidelijke uitloper van de Brink, destijds beschaduwd door statige iepen, stond ongeveer op de plaats van het huidige kerkplein voor de basiliek een eenvoudig kerkje. Het werd in 1845, met een rijkssubsidie van f. 12.000,-, gebouwd, vijfenzeventig jaar na de ingebruikneming van de schuurkerk aan de Smeekweg; vanwege zijn stijl, die gelijk was aan die van veel toen ontworpen overheidsgebouwen, werd het tot 'Waterstaatskerk' bestempeld. In 1882 - toen het dorp ongeveer 2000 zielen telde - werd het vergroot. De ingang werd van de oostzijde naar de Brink verplaatst. Er kwam een torentje op en in een nis in de gevel werd een groot Sint-Jansbeeld geplaatst. Vanuit deze nis hingen op Sint-Jansdag houtwolslingers neer die aansloten bij de versiering langs de processieweg. Het motief voor deze aquarel werd ontleend aan foto's van vóór de eerste wereldoorlog.

5. (III, 3) Dit is de dag die de Heer heeft gemaakt, laat ons daarop juichen en ons verblijden (Psalm 117): het oude Sint-Janskerkje aan de Brink (3), aquarel, 20 juli 1979

Historisch commentaar: in de pastorie, naast de kerk uit 1845, vond na de processie het feestmaal van de door de pastoor ter processie genodigde priesters plaats. Na vele uren wierookgeur te hebben ingesnoeven, deden de etensgeuren die uit het hoge keukenraam ontsnapten de misdienaars bepaald niet onaangenaam aan. Overal in het dorp was het na afloop van de processie feest in de huiselijke kring.

6. (IV) Vrouwen in de Sint-Jansprocessie, aquarel, 2 juli 1979

Historisch commentaar: Vrouwen en mannen liepen oudtijds en ook nu nog veelal, gescheiden in de processie. Ook op het drieluik van S.C. Bosch Reitz is dit het geval. Uit mijn jeugd herinner ik mij de vele vrouwen in Laarder klederdracht, met trekmutts of een meer statige kap, die in de processie meeliepen. Het motief voor deze aquarel werd ontleend aan enkele foto's uit ca. 1900.

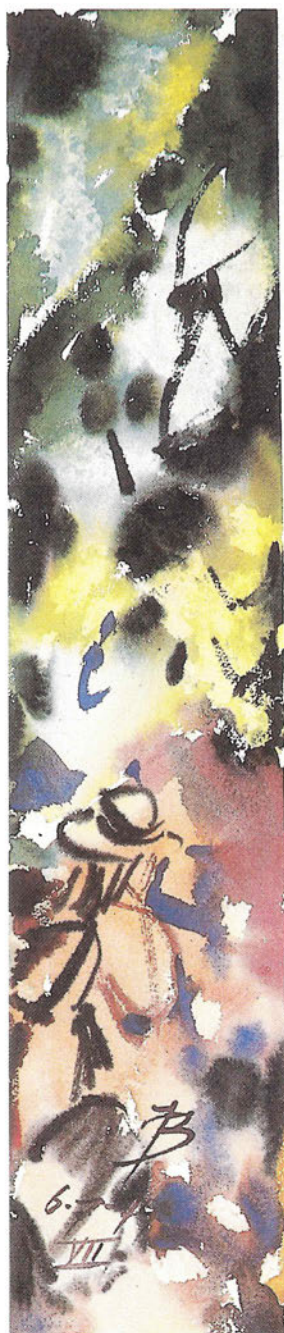
7. (V) De herder met zijn staf, aquarel, 26 juni 1979

Historisch commentaar: in 1865 werden de eenvoudige penningen die de broedermeesters van Sint-Jan in de processie droegen, vervangen door, op zwarte stokken geplaatste, zilveren penningen. Het geheel deed denken aan de smalle palmtakken die de Jeruzalemvaarders dragen op Jan van Scorels schilderij. Helaas werd honderd jaar later, tijdens de vreedzame 'beeldenstorm' van de jaren zestig, besloten deze stokken niet langer mee te voeren. Waarschijnlijk dateert de herdersstaf met zilveren schepje die door de pastoor, als herder van de Sint-Jansparochie, in de processie wordt gedragen, uit diezelfde tijd. Op deze aquarel flankeert de parochie-herder de stoet bruidjes.

8. (VI) Bruidjes en nonnen, aquarel, 30 juni 1979

Historisch commentaar: Na de Franse tijd bloeiden in ons land de kloosterorden weer op. In 1882 - het jaar waarin het Waterstaatskerkje werd vergroot en 'georienteerd' - stichtte de Orde van de Dominicanessen in Laren een klooster aan de Brink. De kloostergemeenschap werd in 1964 opgeheven. Het gebouw werd een gemeenschapshuis voor de jeugd. De zusters droegen in mijn jonge jaren het zwart-witte Dominicaanse habijt dat uit de Middeleeuwen stamt en hen in profane ogen een wat pinguin-achtige verschijning gaf. Zij verzorgden de kerkelijke paramenten en liturgische gewaden. Ook in de 'aankleding' van de processie hadden de zusters een belangrijk aandeel. Zo besteedden zij veel zorg aan de groep bruidjes die vanaf 1886 het feestelijk karakter van de processie verhoogde. Op de ledenlijst van de Broederschap van Sint-Jan uit 1806 wordt achter de naam van een tweetal vrouwelijke leden vermeld: 'geestelijke dogter'. Waarschijnlijk betreft het hier enkele van de toen nog levende 'klopjes' uit de schuilkerktijd.

9. (VII) Tantum ergo sacramentum veneremur cernui (Laat ons een zo groot geheim derhalve diep gebogen eren): Sacramentsgroep, aquarel, 6 juli 1979

Historisch commentaar: vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw ontstond in de Kerk het gebruik sacramentsprocessies te houden, waarbij het Eucharistisch Brood in de vorm van een H. Hostie, zichtbaar gevat in een monstrans (monstrare = tonen) wordt meegedragen. Het gebruik hing samen met de middeleeuwse beleving van het H. Avondmaal. Dergelijke processies werden gehouden op Sacramentsdag (de donderdag na de eerste zondag na Pinksteren); maar ook wel op het feest van de kerkpatroon, zeker wanneer dit een zo groot heilige was als Sint-Jan de Doper. Het is dan ook mogelijk, dat rond de oude Sint-Janskerk op de hoogte, resp. tussen deze kerk en de later gebouwde kerk in het dorp in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw - tot het doordringen van de Hervorming in het Gooi - een sacramentsprocessie werd gehouden. Of dit zo is geweest kan aan de hand van de beschikbare historische gegevens niet worden vastgesteld.

Paus Urbanus IV (1261 - 1264) stelde Sacramentsdag in. Hij gaf Thomas van Aquino opdracht de liturgie te ontwerpen. Het was Sint Thomas die het lied dichtte waarvan de laatste twee coupletten worden gezongen voordat de zegen met het Allerheiligste (het in de monstrans getoonde, geconsakreerde Avondmaalsbrood) wordt gegeven. Tijdens de processie wordt deze meer dan 700 jaar oude hymne, die naar de beginwoorden Pange lingua (Zing mijn tong) wordt genoemd, ook nu nog in zijn geheel gezongen. Het voorlaatste couplet begint met de zin die ik als titel aan deze aquarel meegaf.

Bijna 100 jaar geleden, in 1886 - toen Sint-Jansdag en Sacramentsdag samenvielen - werd de bedetocht (weer?) sacramentsprocessie. De processie kreeg sedertdien een plechtiger en meer feestelijk karakter. Zo loopt de priester, die het Allerheiligste draagt, in koorkap, onder een baldakijn. Voor mijn aquarel diende de baldakijn die in mijn jeugd werd meegedragen als motief.

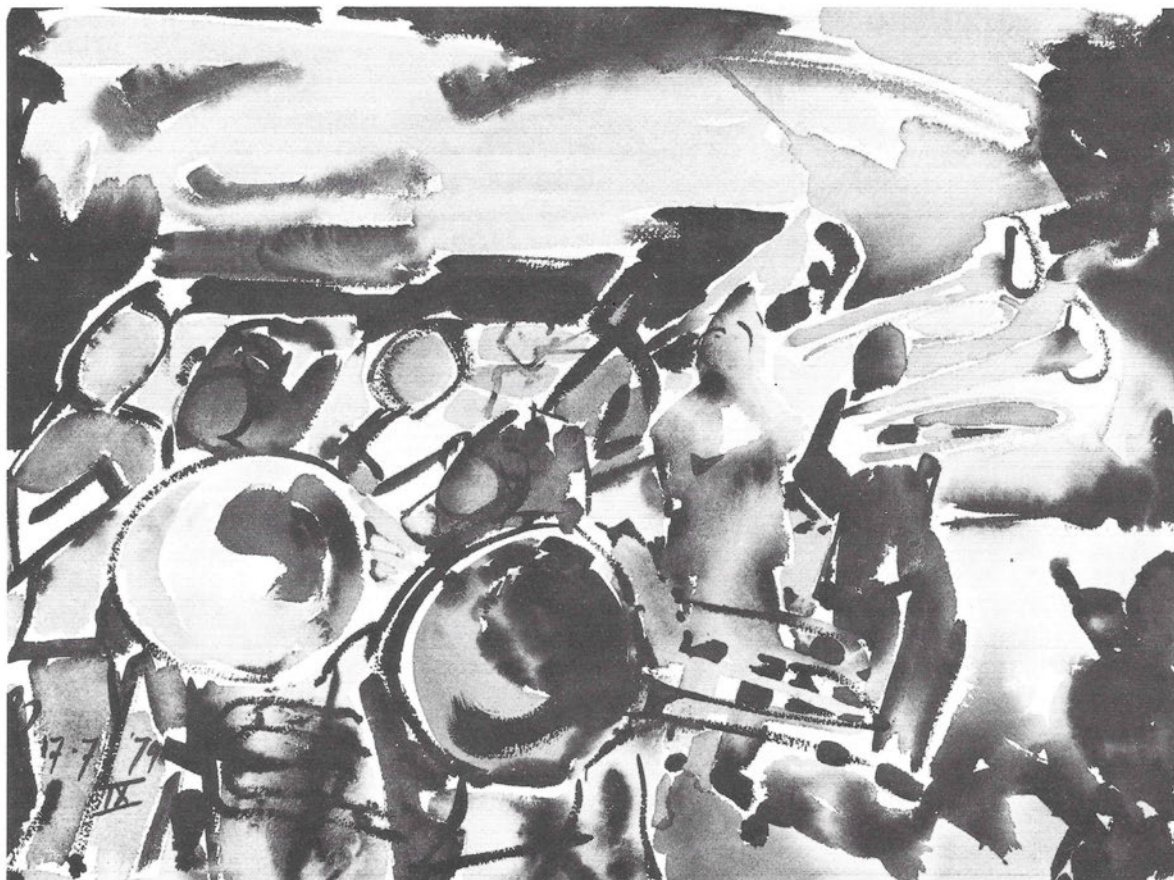
10. (VIII) Tantum ergo sacramentum veneremur cernui (Laat ons een zo groot geheim derhalve diep gebogen eren): Sacramentsgroep (2), aquarel, 9 juni 1979

Historisch commentaar: in de meeste grote wereldgodsdiensten doet de eredienst een beroep op geest en zinnen. De mens is nu eenmaal ziel en lichaam. Door het aanbrengen van versieringen, het meedragen van kaarslicht, muziek en zang, en het branden van wierook wordt het geestelijk gebeuren niet alleen onderstreept maar ook ondersteund. Reukoffers kwamen ook in de Oud-Testamentische tijd veelvuldig voor. Zo werd de geboorte van Johannes de Doper aan zijn vader - de priester Zakarias - door een 'hemelse boodschapper' aangekondigd: 'staande aan de rechterkant van het wierookaltaar'¹.

De groep die het Allerheiligste in zijn midden heeft, wordt in de Sint-Jansprocessie voorafgegaan door akolyten (oudere misdienaars) die de wierookvaten breeduit laten zwaaien.

Tijdens de predikatie in de rustperiode op het Sint-Janskerkhof werd in mijn jeugd 'nieuw vuur' voor de wierookvaten gehaald bij de tolgaarder in het aangrenzende tolhuis.

¹ *Lukas 1 : 11 , idem.*

11. (IX) Komt, maakt thans muziek voor de Heer: de bazuin voor de rots
onzer vrijheid! (Psalm 95)¹: Sint-Jansharmonie, aquarel, 17 juli 1979

Historisch commentaar: In Oud-Testamentische tijden werd bij religieuze
plechtigheden al muziek gemaakt, waarbij niet alleen blaas- en snaarinstrumenten
dienst deden, maar ook slagwerk werd gebruikt:

Looft (God) met de stoot op de ramshoorn,
looft hem met harp en met cither,
looft hem met handtrom en reidans,
looft hem met snaren en fluit.
Looft hem met slaande cymbalen,
looft hem met klinkende cimbels,

Alles wat adem heeft lof de Heer! (Psalm 150)¹

Zonder muziek en zang is in mijn herinnering de feestelijke Sint-Jansviering
niet goed denkbaar. Toen in 1922 de Sint-Jansharmonie werd opgericht, zullen
de Laarders zeker hun processie op het oog hebben gehad.

¹ *De Psalmen uit het Hebreeuws vertaald, Dr Ida G.M. Gerhardt en Dr Marie H.
van der Zeyde, Katholieke Bijbelstichting, Nederlands Bijbelgenootschap 1972.*

12. (IX, 2) Komt, maakt thans muziek voor de Heer: de bazuin voor de rots
onzer vrijheid! (Psalm 95): Sint-Jansharmonie (2), aquarel, 19 juli 1979

Historisch commentaar: vanaf 1923 heeft de Sint-Jansharmonie nimmer in de
processie ontbroken. Nadat in 1941 op Sint-Jansdag een kloppartij was ontstaan
tussen het dorp binnenmarcherende W.A.'ers en processiegangers, zwegen de
trompetten tot 1945: de Sint-Jansprocessie werd verboden. Eerst na de
bevrijding trok zij weer uit.

13. (X) Heft, poorten, Uw hoofden omhoog, verheft U, ingangen aloud, dat inga de koning der ere! (Psalm 24, processielied van David)¹: de boog 'van het Zevenend', aquarel, 7 juli 1979

Historisch commentaar: in het Oude Testament wordt al gewag gemaakt van religieuze optochten. Koning David dichtte zelf een processielied, Psalm 24. Poorten waar men onderdoor trok, vormden blijkbaar ook toen al een uiting van religieus eerbetoon.

Vanaf het eind van de vorige eeuw, toen de Sint-Jansprocessie (weer?) sacramentsprocessie werd, gingen de Laarders ertoe over langs de processieweg erepoorten op te richten. Bekend was de ereboog die de dorpschoolmeester Van Wulfen liet maken. De meester was niet alleen een bekwaam paedagoog waaraan honderden Larense meisjes en jongens een groot deel van hun vorming dankten, maar ook een vaardig schilder. Hij beschilderde zijn boog met afbeeldingen van de vier evangelisten en hun symbolen; aldus dit sieraad een didaktisch tintje gevend: het bloed kruipt waar het niet gaan kan! Niet minder befaamd was het bouwsel dat Hein Brouwer - bijgenaamd 'de paus' - vanaf 1887 in de Sint-Janstraat oprichtte. Het hing vol met de meest uiteenlopende voorwerpen en snuisterijen die weinig met Sint-Jan, maar alles met de devotie (en de wat vreemde karakterstructuur) van 'de paus' te maken hadden.

Aanvankelijk waren de erepoorten eenvoudige houten staketsels, versierd met sparregroen. Later werden de bogen uitgebouwd. De oudste ereboog van dit laatste type werd als motief gebruikt voor deze aquarel. Hij was de trots van de 'Zevenenders' en werd in 1916 ontworpen door architect H. Elsinga, die o.a. de smederij van Van den Berg (tegenover het gemeentehuis) en het huis van Mevrouw Singer aan de Torenlaan (nu het Blaricums gemeentehuis) ontwierp. Er was in het Laren uit mijn jeugd een opgewekt en, door de jaarlijkse processie, inhoudsrijk buurtleven. Veel buurtbewoners werkten weken lang mee aan het opknappen, opzetten en versieren van de eigen boog.

¹ Dr. Ida G. M. Gerhardt en Dr. Marie H. van der Zeyde, *idem*.

14. (XI) O, schutspatroon, ziet op uw kind'ren neer, aquarel, 13 juli 1979

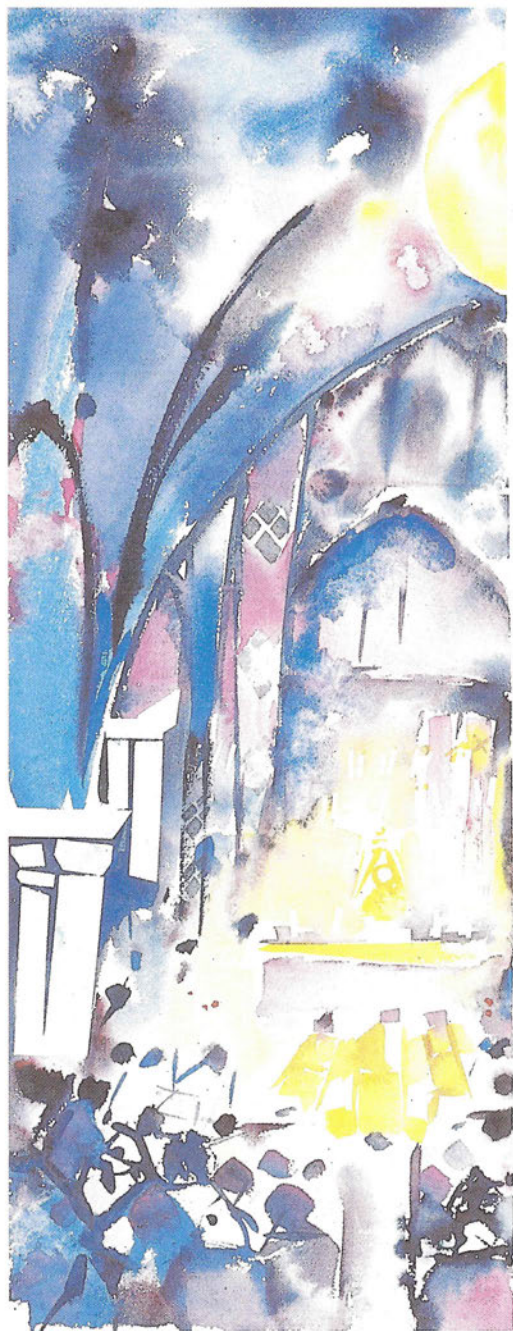
Historisch commentaar: na terugkeer van de processie in het dorp wordt, tot besluit van de feestviering, het oude lied van de Sint-Jansbroederschap gezongen. Het is een feestlied, waarin het leven van de Voorloper des Heren - in niet minder dan elf coupletten - als in een bruiloftslied wordt bezongen. Het laatste couplet begint met de woorden die ik als titel voor deze aquarel koos. Het twee en een halve meter hoge Sint-Jansbeeld, dat de gevel van het Waterstaatskerkje sierde, werd na de afbraak overgebracht naar de hoogte van Sint-Jan. Als een soort Wodan stond de boetgezent in zijn 'kemelharen pij' tot 1938 aan de voet van een zeer oude lindeboom. De maker van het beeld was overigens helaas geen Michelangelo.

In de schaduw van deze boom zaten de processiegangers in mijn jeugd op de graven en in het gras van dit oudste deel van het kerkhof. Er werd een 'haghepreek' gehouden, waarbij de predikant tegen de (soms) felle zonnestralen werd beschermd door een wit-katoenen dakje. Er werd gezongen en muziek gemaakt.

Zes jaar nadat de processie (weer?) sacramentsprocessie was geworden, in 1892, werd op het Sint-Janskerkhof een open kapel gebouwd, voorzien van een rustaltaar. Na afloop van de predikatie werd vanuit die kapel met het Allerheiligste de zegen gegeven en begon de terugkeer naar het dorp.

De eeuwenoude linde leed al jaren aan ouderdomsverschijnselen. In 1938 moest hij worden omgehaald en werd op de plaats waar hij had gestaan een priestergraf gebouwd, waarin het gebeente van de op het Sint-Janskerkhof begraven priesters - voor zover nog identificeerbaar - werd overgebracht. Het oudste stoffelijk overschot dat werd herbegraven, dateert van kort na 1700. Het beeld van Sint-Jan werd geplaatst tegen de voorzijde van de open kapel, waar het nu (1980) nog staat.

Onder invloed van het Tweede Vaticaans Concilie ondergingen de plechtigheden tijdens het verblijf van de processiegangers op het Sint-Janskerkhof een zinnvolle verandering. Thans wordt het hoofdbestanddeel gevormd door een gezamenlijke Eucharistieviering, waarbij allen aan het Eucharistisch maal deelnemen (communiceren).

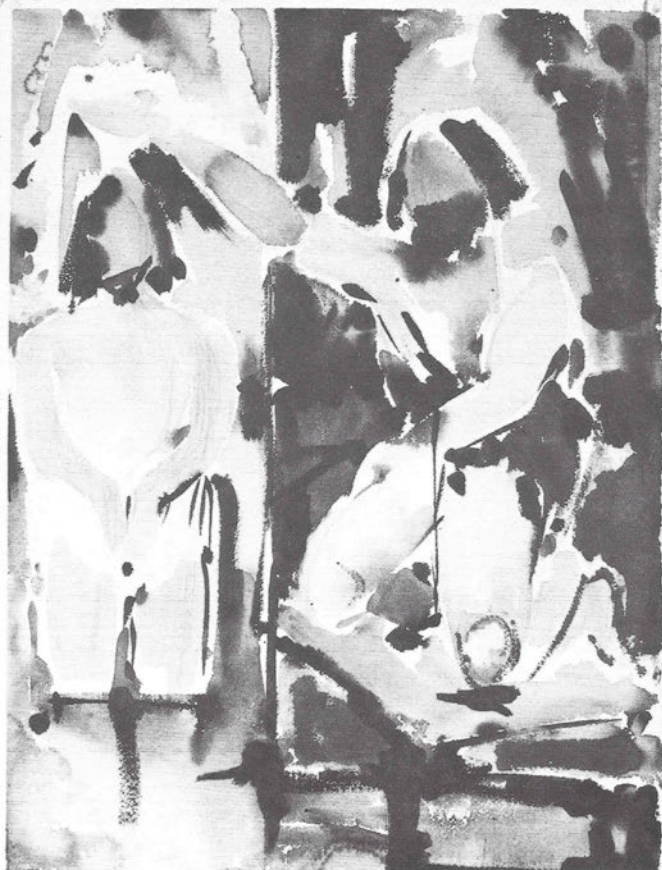
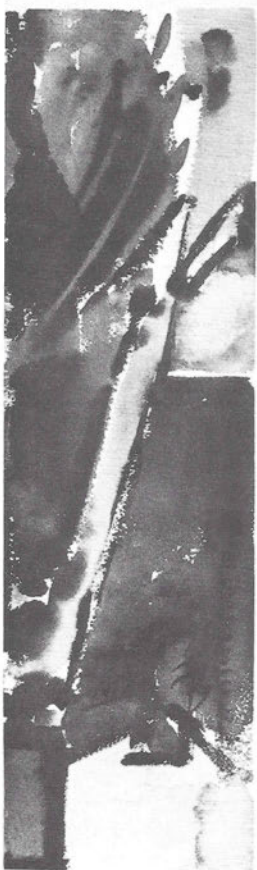
15. (XII) Te Deum laudamus (U, God, loven wij): Slotplechtigheid in de Sint-Jansbasiliek en linde met Sint-Jansbeeld op het Sint-Janskerkhof, aquarel, 16 juli 1979

Historisch commentaar: deze aquarel heb ik genoemd naar een lof- en dankgezag uit de eerste eeuwen van het Christendom. Het eerste deel van het drieluik is de kerstening van een joodse verheerlijking van Jahwe (God). 'Te Deum laudamus' zijn de eerste woorden.

Na de terugkeer van de processie in het dorp vindt in de Sint-Jansbasiliek de slotplechtigheid plaats. Deze begint met het zingen van het Te Deum. Van 1925 tot 1967 - met onderbreking in de oorlogsjaren 1942-1944 - was de toeloop zo groot, dat de slotplechtigheid op het plein vóór de basiliek moest worden gehouden. Nadien vindt zij in de kerk plaats. Vanuit de koepel van de basiliek hangen kleurige wimpels neer; de grote en hoge ruimte is met bloemen en kaarslicht versierd. Dit interieur vormde het motief voor de linkerzijde van deze aquarel. Het rechterdeel geeft de oude linde op het kerkhof weer, met de vlag in top en het oude Sint-Jansbeeld aan de voet. Het geheel wordt bekroond door de zonneschijf, als herinnering aan het vóór-christelijke midzomerfeest; tevens is de zon een bijbels beeld van de Verlosser, dat Zakarias ons naliet. Deze joodse priester sprak, vóór de geboorte van zijn zoon Johannes, de volgende profetische woorden:

En gij, kind, profeet van de Allerhoogste
zult ge worden genoemd,
want voorafgaan zult gij aan de Heer
en zijn weg bereiden,
en zijn volk redding doen kennen,
de vergiffenis van hun zonden,
dank zij de milde erbarming van onze God,
waarmee Hij, gelijk de opgaande zon aan de hemel,
neerzag op ons
en verscheen aan hen die in het duister
en de schaduw des doods zijn gezeten,
om onze voeten te richten
op de weg van de vrede.¹

¹ *Lukas 1 : 76-79, idem*

16. (XIII) De doop van Jezus in de Jordaan, aquarel, 22 september 1979

Deze aquarel schilderde ik, zoals gezegd, enkele maanden nadat ik de eerste vijftien had voltooid. Het commentaar dat hierna volgt, is tevens het besluit van mijn toelichting op de reeks als geheel.

Johannes de Doper predikte het komende Godsrijk in de 'volheid der tijden'. De antieke beschaving - vooral de Hellenistische - vertoonde in zijn dagen een ontwikkeling, die haar tot een vruchtbare voedingsbodem voor het komende christendom maakte. Hij wekte op tot een doopsel van boetvaardigheid en was de wegbereider van de Messias. In de herkenning en erkenning van het Drievuldigheidsmysterie - basis van het goddelijk heilsplan - is hij het instrument in Gods hand. Terwijl hij Jezus doopt in de Jordaan wordt dit mysterie geopenbaard: de Geest Gods wordt zichtbaar in de God-mens Jezus, die naar voren treedt als de gezalfde, de Christus.

Jezus Christus, de Mensenzoon, een herkenbare en nabije God: God van God in zijn goddelijkheid, mens onder de mensen in zijn menselijkheid. Een nabije God, die ook na zijn kruisdood onder de mensen blijft in de Eucharistie die hij hen nalaat; daarmee het Godsrijk op aarde een nieuwe dimensie, warmte en bereikbaarheid gevend. Zodat het toegankelijk wordt ook voor de 'eenvoudigen van geest'.

'Processie' komt van het latijnse woord 'procedere': voortschrijden. Een stoet van optrekkende gelovigen die samen een gemeenschap vormen: een groep mensen, op weg naar een gemeenschappelijk doel; een groep gelovigen die geest én lichaam in beweging brengt om zich daardoor des te sterker verbonden te voelen.

Men kan een processie tot op zekere hoogte als een geestelijke 'aktiegroep' zien. Maar slechts tot op zekere hoogte, en wel om twee redenen:

- de processieganger is het er niet in de eerste plaats om te doen de toeschouwers te beïnvloeden of te overtuigen. Hij maakt deel uit van een groep die als zodanig zelf iets wil realiseren. De deelnemers beleven gezamenlijk hun geloof buiten het kerkgebouw, gaande door straten en langs wegen, in Gods vrije natuur. Een uitzonderlijke ervaring bij de uitoefening van de eredienst.
- de zin voor traditie is een wezenlijk element in het ontstaan van een processie. Er is sprake van een soort instinktmatige, jaarlijks terugkerende samenklontering van mensen, als bij het uitzwermen van bijen. Mede door haar verbondenheid met voorgaande geslachten is de processie juist voor de autochtone Laarders een kostbaar bezit.

Men kan de kerk als geheel ook als een processie zien: 'Gods volk onderweg', zoals bisschop Beckers van Den Bosch haar zo graag noemde. Aan het begin van deze 'processie' - die al twintig eeuwen voorttrekt - staat de machtige figuur van Johannes de Doper, de zichzelf vergetende 'roepende in de woestijn'. Hij herinnert de Kerk eraan - telkens wanneer zij verstrikt dreigt te raken in de haar omringende materie en aardse belangen - dat het Rijk Gods 'niet van deze wereld is'. Juist in onze tijd, nu bij velen de neiging bestaat de christelijke heilvisie op één lijn te stellen met de materialistische heilstaat van de moderne profeten, is het goed de boodschap van Sint-Jan stevig vast te houden.

De middeleeuwen wisten het optreden van Sint-Jan als afsluiting van het Oude- en begin van het Nieuwe Verbond op zijn juiste waarde te schatten. Daarvan getuigt de tekst die op het veelluik van de gebroeders Van Eyck in de Gentse kathedraal in gotische letters rond het hoofd van de Doper staat geschreven: 'Deze is Johannes de Doper, groter dan de mens, aan de engelen gelijk, samenvatting van de Wet, zaaiïng van het Evangelie, stem van de Apostelen stilzwijgen van de Profeten, lamp van de wereld, getuige van de Heer'¹. Daarvan getuigt ook het feit dat de oudste (geestelijke) ridderlijke orde uit de tijd van de kruistochten, - die van de 'hospitaalridders' of Johannieten - naar Sint-Jan werd genoemd: de 'Ridderlijke orde van de H. Johannes de Doper van het Hospitaal te Jeruzalem' (1113). Daarvan getuigen tenslotte de vele mannen die luisteren naar de naam Jan, John, Jean, Hans, Johann, Giovanni, Juan en Iwan in de, van oorsprong christelijke, kultuurstaten van het Westen (zonder dat die 'Jannen' zich daar als regel van bewust zijn).

Hetzelfde geldt voor de lange reeks pausen met de naam Johannes. Geen pausnaam komt in de geschiedenis van de Kerk zo veelvuldig voor als juist deze. En dit ondanks het feit dat de reeks gedurende meer dan vijf eeuwen werd onderbroken door het misdadig gedrag van de (tegen-)paus Johannes XXIII die in 1415 door het Concilie van Konstanz werd afgezet.

De originele geest, de diepe religieuze overtuiging, de warsheid van menselijk opzicht, het historisch besef en (misschien)... de zin voor een 'practical joke' van paus Roncalli waren nodig om de Johannesreeks weer op te vatten: andermaal nam een Johannes XXIII - en wat voor een! - op de stoel van Petrus plaats.

¹ Vertaling Dr. Elisabeth Dhanens, Eeklo, België.

Onze verre voorvaderen vierden - zoals ik al opmerkte - het geboortefeest van de Doper met dezelfde luister en liturgische nadruk als Kerstmis. De doop van Jezus in de Jordaan is dan ook een van de belangrijke thema's in de ikonografie van de middeleeuwen.

Kort nadat ik mijn Sint-Janslied schilderde, bezocht ik het 'Palais des Papes' in Avignon, de paleis-vesting die in de woelige veertiende eeuw zeven Franse pausen huisvestte.

Het 'Palais des Papes' werd gebouwd toen het Sint-Janskerkje op de hoogte al volop in gebruik was. Het bevat o.a. een 'Chapel Saint Jean' die door een schilder uit de school van Sienna met fresco's werd versierd. Een van die fresco's brengt de doop van Jezus in beeld: het hoogtepunt in het korte maar inhoudsrijke leven van Johannes de Doper.

De kapel in Avignon is, evenals - oudtijds - de kerk in Gent die het altaarstuk van de van Eycks huisvest, niet alleen aan Johannes de Doper, maar ook aan Johannes de Evangelist toegewijd. In zijn Apokalyps werkt deze 'Ziener van Patmos' het door Johannes de Doper nagelaten beeld van het Lam Gods op visionaire wijze uit. (De Aanbidding van het Lam is het hoofdthema van het veelluik dat de gebroeders Van Eyck schilderden).

Sint Jan de Evangelist was 'de geliefde leerling' van Jezus, karakterologisch - naar het mij lijkt - sterk verschillend van de ruige en onstuimige 'boetgezant': de 'dichter' tegenover de 'doe-mens'. Maar op één punt is er een wonderlijke overeenstemming tussen beide mannen: terwijl de Doper het Drievuldigheidsmysterie 'metterdaad' helpt zichtbaar maken, brengt Sint-Jan de Evangelist het de eeuwen door tot leven in een onvergelijklijk schone, poëtisch-visionaire, verwoording:

'In het begin was het Woord
en het Woord was bij God
en het Woord was God.
Dit was in het begin bij God.'
En
'Het woord is vlees geworden
en heeft onder ons gewoond.
Wij hebben zijn heerlijkheid aanschouwd,
zulk een heerlijkheid als de Eniggeborene van de
Vader ontvangt,
vol genade en waarheid.

Wij hebben Johannes' getuigenis over Hem
toen hij uitriep:

Deze was het van wie ik zeide:

Hij die achter mij komt is vóór mij,
want hij was eerder dan ik.

...

Niemand heeft ooit God gezien;
de Eniggeboren God,
die in de schoot des Vaders is,
Hij heeft Hem doen kennen.¹

In de Sint-Jansbasiliek in Laren is de doop van Jezus in de Jordaan afgebeeld in gebrandschilderd glas. Het raam is het eerste van een reeks die kort na de bouw in het priesterkoor werd aangebracht. Als jongen zag ik het groeien, zittend of knielend, naast mijn vader en broers, in de harde kerkbank. De gloeiende kleuren boeiden mij en versterkten de band met mijn grote patroonheilige. Staande in het halfduister van de 'Chapel Saint Jean' in Avignon en opziend naar het stil glanzende fresco van de schilder uit Sienna, voelde ik behoefte mijn Sint-Janslied te besluiten met een aquarel gewijd aan de doop in de Jordaan.

De plaatsing van de beide hoofdfiguren in deze aquarel baseerde ik op het schilderij van Gerard David, 'De doop van Christus' dat in het Groeningemuseum in Brugge hangt en kort na 1500 ontstond.

Ik begon de processiereeks met een verwijzing naar het teken van het kruis: symbool van het Drievuldigheidsmysterie. Ik eindig haar met een soortgelijk motief. Want door zijn aandeel in het zichtbaar maken van het Drievuldigheidsmysterie tijdens de doop van Jezus in de Jordaan, maakte Johannes de Doper als het ware het eerste grote kruisteken van de christenheid: 'Ik doop U met water, maar er komt iemand die sterker is dan ik; ik ben niet waardig de riem van zijn sandalen los te maken. Hij zal U dopen met de heilige Geest en met vuur... Terwijl al het volk zich liet dopen, en Jezus na zijn doop in gebed was, geschiedde het dat de hemel openging en de heilige Geest, in lichamelijke gedaante als een duif, over Hem nederdaalde, en een stem uit de hemel sprak: Gij zijt mijn Zoon, de welbeminde, in U heb Ik mijn behagen gesteld.'²

¹ Johannes 1: 1,2,14,15,18, *idem*.

² Lukas 3 : 16,21 en 22 , *idem*.

Volgorde waarin de aquarellen zijn geschilderd:

7. 26 juni 1979: De herder met zijn staf.
3. 28 juni 1979: Het oude Sint-Janskerkje aan de Brink.
8. 30 juni 1979: Bruidjes en nonnen.
6. 2 juli 1979: Vrouwen in de Sint-Jansprocessie.
9. 6 juli 1979: Sacramentsgroep.
13. 7 juli 1979: De boog 'van het Zevenend'.
10. 9 juli 1979: Sacramentsgroep (2).
2. 12 juli 1979: Kruis- en lichtdragers.
14. 12 juli 1979: Processiegangers op het Sint-Janskerkhof.
1. 14 juli 1979: Sint-Jansklokken.
15. 16 juli 1979: Slotplechtigheid in de Sint-Jansbasiliek en linde met Sint-Jansbeeld.
11. 17 juli 1979: Sint-Jansharmonie.
12. 19 juli 1979: Sint-Jansharmonie (2).
5. 20 juli 1979: Het oude Sint-Janskerkje aan de Brink (3).
4. 23 juli 1979: Het oude Sint-Janskerkje aan de Brink(2).
16. 22 september 1979: De doop van Jezus in de Jordaan.

Volgorde waarin de aquarellen zijn geschilderd:

7. 26 juni 1979: De herder met zijn staf.
3. 28 juni 1979: Het oude Sint-Janskerkje aan de Brink.
8. 30 juni 1979: Bruidjes en nonnen.
6. 2 juli 1979: Vrouwen in de Sint-Jansprocessie.
9. 6 juli 1979: Sacramentsgroep.
13. 7 juli 1979: De boog 'van het Zevenend'.
10. 9 juli 1979: Sacramentsgroep (2).
2. 12 juli 1979: Kruis- en lichtdragers.
14. 12 juli 1979: Processiegangers op het Sint-Janskerkhof.
1. 14 juli 1979: Sint-Jansklokken.
15. 16 juli 1979: Slotplechtigheid in de Sint-Jansbasiliek en linde met Sint-Jansbeeld.
11. 17 juli 1979: Sint-Jansharmonie.
12. 19 juli 1979: Sint-Jansharmonie (2).
5. 20 juli 1979: Het oude Sint-Janskerkje aan de Brink (3).
4. 23 juli 1979: Het oude Sint-Janskerkje aan de Brink(2).
16. 22 september 1979: De doop van Jezus in de Jordaen.